
JOHN STUART MILL'İN VE ETİK MUTLULUK ÖĞRETİSİ*

JOHN STUART MILL'S DOCTRINE OF ETHICS AND HAPPINESS

Dr. Selahattin AYDAR

Felsefe ve Din Bilimleri

Felsefe Tarihi

s.aydar.tz@hotmail.com

ORCID: 0000-0003-1603-5403

Atf Gösterme: AYDAR, Selahattin, "John Stuart Mill'in ve Etik Mutluluk Öğretisi." Ağrı İslami İlimler Dergisi (AGİİD), Aralık 2023, (13) s. 227-251

Geliş Tarihi:

24 Kasım 2023

Kabul Tarihi:

24 Aralık 2023

©2023 AGİİD

Tüm Hakları Saklıdır.

Özet: Klasik liberalizmin önemli bir temsilcisi kabul edilen ve aydınlanma düşüncesinin bilimsel temelli bilgi ve dünya anlayışını benimsemiş olan John Stuart Mill, ahlak anlayışını da aynı bilimsel temeller üzerine oturtmaktadır. Antik çağın hazcı etik yaklaşımlarını, aydınlanma döneminin önemli bir kavramı olan faydacılık ile sentezleyerek ahlaka toplumsal bir nitelik kazandırmaya çalışan Mill, bu konuda kendinden önceki düşünürlerin özellikle de Jeremy Bentham'ın görüşlerini referans almaktadır. Diğer ahlak filozofları gibi ahlakın asıl amacının acıdan kaçıp hazza yönelmek olduğunu kabul eden Mill, hazları nitelik ve incelikleri açısından sınıflandırır ve gerçek mutluluğu sağlayan hazların niteliksel hazlar olduğunu kabul eder. Mill'e göre insan davranışlarının belli bir amacının bulunması gerekir. Bu amaç ise bireysel ve toplumsal mutluluğu sağlamaya yönelik olmalıdır. Bu türden bir davranış, toplumsal faydayı öngördüğü için esasen ahlaki bir davranış olarak da kabul edilir.

Anahtar Kelimeler: *John Stuart Mill, ahlak, faydacılık, haz, mutluluk*

Abstract: John Stuart Mill, who is considered as an important representative of classical liberalism and adopted the scientifically based knowledge and world understanding of the enlightenment thought, also bases his understanding of morality on the same scientific foundations. Mill, who tries to give morality a social quality by synthesizing the hedonistic ethical approaches of antiquity with utilitarianism, an important concept of the enlightenment period, references the views of previous thinkers, especially Jeremy Bentham, on this subject. Mill, who accepts, like other moral philosophers, that the main purpose of morality is to avoid pain and turn to pleasure, classifies pleasures in terms of their qualities and subtleties, and accepts that the pleasures that provide true happiness are qualitative pleasures. According to Mill, human behavior must have a certain purpose. This aim should provide individual and social happiness. This type of behavior is also considered essentially moral behavior because it envisages social benefit.

Key Words: *John Stuart Mill, morality, utilitarianism, pleasure, happiness*

GİRİŞ

Antikçağ'ın hedonizm ve eudaimonizm karakterli olan, genel itibariyle bireysel hazları öngören ahlaki öğretileri, Yeniçağ'ın ahlaki disiplinlerini özellikle de toplum mutluluğunu

* Bu çalışma Prof. Dr. H. Ömer ÖZDEN danışmanlığında hazırladığım "John Stuart Mill Düşüncesinde Birey-Toplum İlişkisi" (Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2019) adlı doktora tezimin "John Stuart Mill Düşüncesinde Etik, Siyaset ve Din" başlıklı bölümünden türetilmiştir.

öngörmeyi hedefleyen faydacılık öğretisini etkilemiştir.¹ Yeniçağ'ın faydacılık öğretisi, normatif bir etik anlayışına karşılık gelmekle beraber epistemolojik açıdan, İlkçağ'ın etik yaklaşımlarında olduğu gibi rasyonaliteyi temele almaktadır.² Hareket noktası olarak toplumsal mutluluğu amaç edinen faydacılık, eylemlerin sonuçlarının ahlaki bakımdan istenilebilir olması veya bunun dışında bir dayanak bulmak için eylemlerin sonuçlarını denetlemede onaya başvuran çıkarımsal bir kuramdır. Yalın biçimde insan doğasının basit bir kuralı olan hazza yönelme ve acıdan kaçma prensibine dayandırılan faydacılık, daha çok ahlakiliği toplumsal açıdan ele alan bir öğreti olarak bilinmektedir.³ Bu nedenle faydacılığın amacı refahı ya da faydayı ayırım gözetmeden toplumdaki herkese sağlamak olduğu kabul edilir.⁴

John Stuart Mill (1806-1873), etiğe dair düşüncelerini bir bütün olarak 1861 yılında yayımladığı *Utilitarianism* (Faydacılık) adlı eserinde bir araya getirmiştir. Diğer ahlak filozofları gibi Mill de kişi için haz, mutluluk gibi kavramların hangi türden anlamalara karşılık geldiğinin araştırmasını yapmaktadır. Fayda ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalan filozof özellikle hazza dair değerlendirmelerinde bencilliği tetikleyen unsurlardan kaçınarak toplumsal mutluluğu sağlayan ahlaki ilkelerin sınırlarını belirler. O, insanda egoist eğilimlerin bulunduğunu kabul etmekle birlikte kişinin aynı şekilde başkalarıyla bir arada yaşama hissine sahip olmasından ötürü de söz konusu olan egoizmin insanları antisosyal eylemlere sevk etmediğine inanır.⁵ Bu nedenle faydacı ahlak anlayışı ile esasında diğer ahlak teorilerinin de temelde iki prensibi olan egoizm ve diğerkâmlığı sosyal bir altyapı ile uzlaştırmaya çalışır.⁶ Yanı sıra insan doğasının ahlaki eylemler üzerinde ne türden etkilerinin olduğunu temellendirmeye çalışan Mill, mutluluğun daha yüksek değerler ile elde edilebileceğini kabul eder. Kendisinden önceki filozofların özellikle de Jeremy Bentham'ın görüşlerini referans alan filozofun ahlak sistemini temellendirmek için öncelikle faydacılığın ne türden bir ahlak sistemini öngördüğünü ve kavramsal olarak neye karşılık geldiğini ortaya koymak gerekmektedir.

¹ Doğan Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015), 96.

² Osman Elmalı, *George Edward Moore'da Etik*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2007), 13.

³ Iain Hampsher-Monk, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, çev. Kollektif, (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 438.

⁴ Will Kymlicka, *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016), 14.

⁵ Adnan Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, (Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961), 135.

⁶ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 73.

1. Faydacılığın Temelleri ve Jeremy Bentham

Bir toplumsal yarar etiği olarak faydacılık öğretisi, insanın doğası hakkındaki görüşleri itibariyle Hobbes (1588-1679) ve Locke'un (1632-1704) ileri sürdükleri ilkelerine benzeyen anlayışa dayanmaktadır. Hobbes ve Locke doğal durumdaki insanın rasyonelliği üzerinden hareket etmekle birlikte asıl motive edici unsurun kişisel çıkar ve bencillik olduğunu iddia etmektedirler. Faydacı öğreti ise kendini gerçekleştirme arayışında bencilliği kullanmaya çalışan bu tür bireyleri referans alır.⁷ İnsanın doğal durumundan hareket etmekle daha çok siyasal bir çözümlenmeyi amaç edinen her iki filozof, benzer şekilde ahlak fenomenini de insan doğası tasavvuru içinde ele almaktadırlar. Locke ve Hobbes'un doğal durumdan toplumsal duruma geçişinin rasyonel bir sonucu, bireylerin bir arada ve karşılıklı yarar ilkesi üzerine yaşaması gerektiği şeklinde değerlendirilir.⁸ Öte taraftan faydacı düşünürler genel hatlarıyla Hobbes'ın iddia ettiği türden bir egoizmin olduğunu kabul ederler. Ancak insanın doğası yönüyle salt bencil bir varlık olduğu görüşünü de eleştirmişlerdir. Hobbes'ın etik egoizminin insan ilişkileri açısından doğuracağı birçok soruna yönelen ve esas itibariyle insan doğasının önemli bir parçası olan diğerkâmlığı kabul eden bu görüşler, faydacılığın ilk örnekleri olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla faydacılık bencillik ile diğerkâmlığı uzlaştıran ancak insanın sosyal ilişkilerine ve başkasına yönelik eylemlerinde asıl unsuru diğerkâmlık kabul eden bir ahlaki öğreti olarak karakterize edilebilir.

Dönemin sosyal ve ekonomik ilişkilerinin bencilliği tetiklediğine, mevcut ahlak yasalarının ise söz konusu olan bencilliği gidermek yerine onu pekiştirdiğine inanan ve İngiliz geleneğinde Locke'la başlayan empirizmin yolunu takip eden İskoçyalı filozof Francis Hutcheson (1694-1746), bozulmuş olan bireysel ve toplumsal ilişkileri düzenleyecek yeni bir ahlak anlayışına ihtiyaç olduğunu düşünmüştür.⁹ Bu nedenle ahlak öğretisi kurgularken işe bütün egoizm temelli ahlak anlayışlarının reddiyesiyle başlamış olan Hutcheson, insanın altruist duygularından hareket ederek bireyin başkasını düşünmeye ve onun çıkarını gözetmeye yönelik yeni bir sosyal ahlak anlayışı geliştirmeyi hedeflemiştir. İnsanda doğal olarak var olduğuna inandığı ahlak duyusunu, aynı biçimde insanlığın ahlaki bir kabiliyeti olarak tanımlayan Hutcheson insanın başka insanların mutluluğunu kendi iyilik ve mutlulukları için sadece bir araç olarak değil bunu esasında bir amaç olarak istediklerini öne

⁷ Donald G. Tannenbaum & David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi, Filozoflar ve Fikirleri*, çev. Fatih Demirci, (Ankara: Adres Yayınları, 2013), 288.

⁸ Özlem, *Etik-Ahlak Felsefesi*, 72.

⁹ Kemal Bakır, *Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi*, (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 30.

sürer.¹⁰ Öte taraftan o, Hobbes'ın etik egoizmini sosyal bir boyutta işleyerek bunu bir fayda etiğine dönüştürmeye çalışmaktadır. Doğal olarak hedonizm ve egoizme karşı çıkan ve bu iki argümanı geliştireceği yeni ahlak öğretisinin ana karakteri olan özgeciliği temellendirmek için kullanmış olan Hutcheson, esasında bireyin mutluluğunu başkalarının bağlı olmasını sağlamayı hedefleyen bir kamu duyusunun olduğunu ortaya koymaya çalışarak, genel mutluluğun bireysel mutluluktan daha önemli olduğunu vurgulamak istemektedir.¹¹ Bu nedenle faydacı ahlak öğretisinin temel doktrini olan 'en yüksek sayıda insanın en büyük mutluluğu' önermesini ileri süren ilk düşünür olma özelliğine sahip olduğu kabul edilen Hutcheson, etiğe dair ileri sürmüş olduğu düşünceleriyle de aslında faydacılık anlayışının ilk filozofu olma özelliğini taşımaktadır.¹²

Faydacılığın isim babası olarak kabul edilen Jeremy Bentham'ın (1748-1832), bu ismi David Hume'un (1711-1776) *Enquiry Concerning The Principles Of Morals* adlı kitabına atfen kullandığı ifade edilir.¹³ Bununla beraber faydacı ahlak anlayışının iki önemli ismi olan Bentham ve Mill'in etiğe dair düşünceleri genel itibariyle Hume'un temellendirmiş olduğu insanlar arasında var olduğuna dair ileri sürdüğü duygudaşlık düşüncesi üzerinden şekillenmiştir. Çünkü etiği insan zihninin ve davranışlarının bilimsel bir yöntem ile araştırılmasına indirgeyen Hume, insanda var olan dolaylı ve doğrudan tüm duyguların haz ve acı üzerine kurulduğunu kabul eder.¹⁴ Bu nedenle Hume, ahlakın kaynağının doğrudan akıl olduğu tezini reddeder. Ona göre ahlakın alanı ve kaynağı insanların duygularıyla ilgilidir. Dolayısıyla Hume, ahlakın temellendirilmesi konusunda insan doğasına ve onun psikolojisine vurgu yapar. Onun etik anlayışında ön plana çıkan en önemli husus ise duygudaşlık düşüncesidir. Buna göre doğa, insanlar arasında mükemmel bir benzerlik meydana getirmiştir. Bu benzerlik şekilsel olmaktan öte insanların duyguları ve düşünceleri ile ilgilidir. Söz konusu olan benzerlik ise kendini en iyi şekilde insanların karşılıklı olarak ortaya koydukları birbirini anlama ve onaylamada yani duygudaşlıkta göstermektedir. Bu nedenle başkalarının tutku ve hislerini duygudaşlık yoluyla anlamak, onları onaylamak veya onlara karşı farklı bir tavır ortaya koymak mümkündür.¹⁵

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Etiğe Giriş*, (İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008), 130-131.

¹¹ Bakır, *Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi*, 81.

¹² Geoffrey Scarre, *Utilitarianism*, (London and New York: Routledge, 1996), 53.

¹³ Scarre, *Utilitarianism*, 3.

¹⁴ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan, (Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2009), 209.

¹⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 218-219.

Bütün bunlarla birlikte sistematik anlamda faydacı etik teorisinin önemli ilk temsilcisi, etik alanında olduğu kadar hukuk ve siyaset konularında da hatırı sayılır bir saygınlık kazanmış olan Jeremy Bentham'dır. Faydacılık konusunda sistemli bir biçimde görüş belirten ve etikte yöntemin gözlem olması gerektiğini kabul eden¹⁶ Bentham, 'Yasamanın İlkeleri' adlı eserinin daha ilk sayfalarında faydacı etik teorisini insan doğası ve psikolojisinin çeşitli yansımaları üzerine kurgulamaya çalışır. Ahlakı, olası en büyük toplamda mutluluk ile fayda üretme biçimi şeklinde ve onu insan eylemlerini yönetme sanatı¹⁷ olarak tanımlayan Bentham'a göre doğa, tıpkı Hume'da olduğu gibi, insanı haz ve acı gibi iki duygunun etkisi altına yerleştirmiştir. İnsanın tüm düşünceleri, yargıları ve eylemleri bu iki duyguya bağlıdır. İnsanın hazdan vazgeçmesinin ve acıdan kaçıp kurtulmasının şansı yoktur çünkü acıdan kaçınma ve hazzı arama insanın biricik nesnesidir. Aynı şekilde fayda ilkesi de tümüyle bu iki ilke üzerine şekillenir. Ona göre bu karşı konulmaz ve ebedi duygular ahlakçının ve yasa koyucunun en büyük çalışma alanıdır.¹⁸ Öte taraftan fayda denilen şey esasında bir kötülükten korunmak veya bir iyilik sağlamak yolundaki eğilimi gösteren soyut bir kavramdır. Kötülük acı ve ıstırapın sebebi olduğu gibi iyilik de haz ve mutluluğun nedenidir. Dolayısıyla bir bireyin faydasına uygun olan asıl şey toplamdaki kişilerin kendi refahını arttırmaya yönelik olan şeydir. Aynı kural Bentham açısından toplum için de geçerlidir.¹⁹

Önemli olan olabildiğince acıdan kaçmak ve haza yönelebilmektir. Bu kural, toplumun organik bir parçası olan her birey için geçerlidir. Bundan dolayı Bentham, haz ve acı gibi temel iki duyguya farklı bir anlam vermeden bunları en yalın şekliyle ele almayı tercih eder. İnsanın biricik nesnesi olan haz ve acı her kişinin, sıradan bir vatandaşın, bir köylünün, bir kral veya prensin, bir filozofun hatta cahil birinin hissettiği şekildedir.²⁰ Bentham böylelikle haz ve acı gibi insan doğasının iki önemli unsuru olan duyguyu fayda öğretisinin temel bileşenleri şeklinde tanımlar.

Bentham açısından hazlar ölçülebilir niteliktedir. Tüm hazlar aynı değere sahip olmamakla beraber kişi onları azlık ve çoklukları, kişiye sağladığı memnuniyet ve mutluluk oranında sınıflandırabilir. Fakat bu sınıflandırma hazların nitelikleri bağlamında değil bir hazzın başka bir haza oranla değerinin saptanmasını amaçlayan ve matematiksel hesaplama

¹⁶ M.Hanifi Macit, "Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi", *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2009/13, (2009), 85.

¹⁷ Jeremy Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, çev. Barkın Asal, (İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2017), 75.

¹⁸ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 2.

¹⁹ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 2.

²⁰ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 3.

yöntemi ile yapılan sınıflandırmadır. Bu açıdan kişiyle alakalı olarak düşünüldüğünde kişi açısından hazzın değerini sırasıyla o hazzın yoğunluğu, süresi, kesin olup olmadığı, yakınlık ve uzaklığı türünden dört ayrı koşula bağlayan Bentham, bir acının değerini de aynı koşullara bağlar.²¹

Bentham, fayda ilkesini yasa koyucunun çalışma alanı olarak görüp kamunun mutluluğunu siyasal ve hukuksal açıdan ele almaya çalışmaktadır. O, fayda ilkesini böylelikle hem etiğin ve hem de siyaset ve hukukun ortak bir çalışma alanı kabul etmektedir. Çünkü Bentham, özellikle ahlak ve siyaset arasındaki farklılığın tümünün yapılış şekillerinden kaynaklandığını vurgular. Biri hükümet veya devletin işi iken, diğeri doğrudan doğruya bireylerin tutumlarından kaynaklanmaktadır. Fakat ikisi de mutluluğa hizmet etmek bakımından aynı görevleri üstlenmişlerdir.²² Şu halde siyasi açıdan iyi ve doğru olan bir şey ahlakı açıdan kötü olamaz. Bu söylemleriyle Bentham, bireyin ahlaki eylemlerinin sonuçları ile ilgili çıkarları genelin çıkarları ile birleştirmeyi hedeflediğini söyleyebiliriz.

2. Mill’de Etik Temellendirme ve Fayda İlkesi

Etik alanda Mill, Benthamcı yaklaşımdan ciddi şekilde etkilenmiştir. Filozof, Bentham’ın faydacı ahlak öğretisinin çeşitli yönlerini eksik ya da hatalı bulduğundan dolayı zaman zaman eleştirmekle beraber geri kalan tüm kısımları kabul ettiğini söylemek mümkündür. Bununla birlikte Mill’e göre Bentham, etik teorisi ile daha önceki tüm ahlakçıları geride bırakmış, özellikle etik alanda ve düşünce dünyasında yeni bir dönem başlatmıştır. Bentham’ın faydacılığını Mill şu cümlelerle özetlemektedir: *“Bentham’ın fayda ilkesi, bilgi ve inançlarımın dağılık olan parçalarını birleştiren bir kilit taşı gibi yerli yerine oturtmuştu. Dünya görüşüme bir bütünlük kazandırmıştı. Bir hayatın görünürdeki başlıca amacı yapılabilecek olan şeylerin öğretilip beyne kazınması. Beşeri konuların bu öğreti aracılığıyla yönlendirilebileceğine inancım vardı. Onun açtığı ilerleme yolu, hayatımı aydınlatabilecek ve özlemlerime karşılık verecek kadar büyük ve parlaktı.”*²³

Mill diğer birçok filozof gibi etiğin ve ahlaki eylemlerin kaynağının neler olduğunu ortaya koyarak işe başlar. Filozofa göre ahlaki bir eylemi gerçekleştirmek için insanı sevk eden içsel ve dışsal olmak üzere iki faktör bulunmaktadır. Buna göre başkasını ya da Tanrı’yı memnun etme isteği veya onları gücendirme korkusu kişiyi başkalarının ya da Tanrı’nın

²¹ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 39.

²² Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 20-21.

²³ John Stuart Mill, *Autobiography*, (London: Longmans, Green, Reader And Dayer, 1874), 66.

istediği davranışları yapmaya doğru yönlendirir.²⁴ Bu ve buna benzeyen yönlendirmeler, kişiyi ahlaki bir eyleme sevk eden dışsal faktörlerdir. Öte taraftan dinin kesinlikle bir ahlaki veya siyasi sistem oluşturamayacağını, kötülüğün büyük bir bölümünü kilise tarihine ve kötü anlaşılmiş dini söylemlerin sonucuna bağlayan²⁵ Bentham'ın aksine Mill, din ve ahlak konusunda ise kısmen uzlaşılı yolunu denemeye çalışmaktadır.

Ona göre insanların çoğu Tanrı'nın iyiliğine inanır ve genelin mutluluğuna olanak sağlayanın bu iyinin özü olduğunu düşünenler aynı zamanda genelin mutluluğunun Tanrı tarafından istenen bir şey olduğuna inanmak zorundadırlar. Herkes bir şekilde genelin faydasına hizmet eden bir eylemin iyi olduğunu düşünür, toplum zararına olan bir davranışın ise kötü olduğunu kabul eder. İnsanın Tanrı hakkındaki tasavvuru da Tanrı'nın doğası itibariyle iyiliği isteyen bir varlık olması itibariyle bu düşünce ile çatışmaz. Dolayısıyla Mill, ister Tanrı'dan isterse de başka insanlardan gelsin, tüm dışsal ödül ve cezaları faydacı ahlaka uyarlamamanın mümkün olduğunu kabul eder.²⁶

Yine de Mill tümüyle din temelli bir ahlak yasasının varlığını kabul etmez. Çünkü ahlak yasasını doğaüstü bir güce dayandırmanın ahlaki kalıplaştıracağına, kabul gören ahlak ilkelerinin bütününe kutsamanın onları eleştiriye ve tartışmaya kapatmak gibi kötü bir sonucu doğurduğuna²⁷ inanan Mill bununla birlikte dinlerin, özellikle de Hıristiyanlığın ahlaki temellendirmede kusursuz olup olmadığının ise esas itibariyle tartışmalı bir konu olduğunu düşünmektedir. *“Kusurlu bir öğretiyi ya en baştan hatalıdır ya yeterince sınırlama ve niteleme yapılmadan ifade edilmiştir ya da bir zamanlar kusursuz iken zamanla insan ilişkilerinde ortaya çıkan değişimlere aykırı düşmeye başlamıştır. Kesin inancım odur ki Hıristiyan ahlaki olarak adlandırılan öğretiyi, bu tüm örneklerin hepsini içerir.”*²⁸

Başta din olmak üzere insanın eylemlerine yön veren tüm dışsal unsurların ahlaki temellendirmede karşılık bulmadığına inanan Mill, doğal olarak etik temellendirmede içsel faktörlere yönelir. O, insanın ahlaki eylemlerine yön veren çeşitli duyguların var olduğuna inanmaktadır. Ancak bu duygular gerçek anlamda insan doğasının bir parçası değildir. Bu duygular insandaki diğer yetiler gibi insan doğasının bir parçası değilse de aslında onun doğal bir sonucudur. Ahlaki eylemlerimize yön veren duygular kendiliğinden türeyebilir, insani

²⁴ John Stuart Mill, *Utilitarizm*, (Canada: Batache Books Kitchener, 2001), 28.

²⁵ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 25.

²⁶ John Stuart Mill, *Faydacılık*, çev. Selin Aktuyun, (İstanbul: Alfa Klasik Yayınları, 2017), 102.

²⁷ John Stuart Mill, “Essays On Ethics, Religion, and Society”, *Collected Works Of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson and others, Vol. X, (Toronto and London: University of Toronto Press, 1962), 417.

²⁸ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 417.

özellikleri şekillendirip ortaya çıkarabilir. Ayrıca bu duygular bir tür terbiye olarak adlandırılacak olan eğitim ile yüksek derecede gelişim sağlayabilir.²⁹ Ancak Tanrı'nın bu duygular ile birlikte insanın doğasına ahlaki bazı özellikler yerleştirmiş olduğu savı da gerçeği yansıtmayan bir kabuldür. Bu bağlamda Mill, etik temellendirme konusunda inancını reddeder: *“Kabul ediyorum, ya da daha doğrusu filozofların kolayca, hatta birçok konuda şimdi bile daha iyi bir şeyler bulabileceğini kuvvetle iddia ediyorum; etiğin kabul edilmiş kodları Tanrı tarafından verilmiş değildir ve insanlığın çok çeşitli eylemlerinin genel mutluluk üzerindeki etkisi hakkında öğrenecekleri daha çok şey vardır.”*³⁰

Etiği temellendirirken her şeyden önce fayda kavramına sahip çıkmakla işe başlayan Mill, ahlak felsefesinin tamamını da fayda ilkesi üzerine temellendirir. Fakat fayda kavramı Mill'e göre dönemin olumsuz şartları altında olması gerekenden çok farklı bir anlamda kullanılmaktadır. Faydacı öğretiyi acımasızca saldırıp ona cephe alan bazı filozoflar ve halkın bir bölümü fayda ilkesini yanlış bir anlamda kullanarak onu salt hazlara eşit görmek koşuluyla aslında büyük bir yanılığa düştüklerini kabul eden Mill, bu düşüncenin aksine fayda ilkesinin mutlak biçimde ahlakın temeli olarak kabul edilmesi gerektiğini ısrarla savunur. Çünkü insan ilişkilerini düzenleyebilecek sonuçları itibarıyla toplumun genel menfaatine hizmet edebilecek ve etiğin ortaya koyduğu problemlere pratik cevaplar verebilecek yegâne unsur ancak fayda ilkesinin doğru anlaşılıp işletilmesi ile mümkün hale gelebilir.³¹ Bu nedenle genel kabulün aksine Mill açısından 'fayda', bütün etik sorunlarda başvurulacak en yüksek ölçüttür. Ancak söz konusu ölçütün doğası gereği yenilikçi bir varlık olan insanın süregelen menfaatlerine dayanan, geniş anlamda ve toplumun bütününe ilgilendiren bir 'fayda' olarak yeniden ortaya konulması gerekmektedir.³²

Mill, Hobbes'un etik egoizmini kısmen kabul etmekle birlikte insanın mutlak bencil bir varlık olabileceği düşüncesini reddeder. Doğal olarak insanda bencillik vardır ancak Mill, tıpkı bunun gibi insanın altruist duygularının da olabileceğini onaylamaktadır. Esasında fayda ilkesinin sadece Hobbes'un iddia ettiği bencilliğin bir yansıması olarak kabul edilmesinin fayda ilkesine yanlış bir anlam verilmesine neden olduğunu kabul eden filozof, bu nedenle diğer selefleri Hutcheson ve Hume'dan duygudaşlığı miras alarak fayda ilkesinin buna göre açıklanması halinde doğru anlaşılabilirliğini varsaymaktadır. O duygudaşlığı, Bentham'ın

²⁹ Mill, *Utilitarianism*, 31-32.

³⁰ Mill, *Faydacılık*, 94.

³¹ Mill, *Utilitarianism*, 10.

³² Mill, *Utilitarianism*, 14.

bireye yararı dokunan şeye muhabbet duymayı ve zararlı olandan ise nefret etmeyi insan kalbinin evrensel bir yasası olarak gören ve dolayısıyla bütün insanlığın sahip olduğu iyi gerçekleştirilmiş ve zararlı fiiller için ortak onama veya tasvip etmeme hislerinin bulunduğu şeklindeki görüşleriyle³³ birleştirerek faydayı geliştirilmiş bir ilke olarak yeniden tanımlar.

Bu nedenle Mill'de fayda ilkesinin genel itibariyle iyi niyetle tasarlanmış etiğin temel ilkesi ve etikte 'doğru' kavramına karşılık geldiğini söylemek mümkündür.³⁴ Doğru olanın iyi olduğu ve bunun da mutluluk sağladığı düşünüldüğünde fayda ilkesi aslında mutluluk için temel ölçüte denk düşmektedir. Bir eylemin mutluluğun gelişmesine katkı sağladığı oranda doğru, mutsuzluğu arttırdığı ve hazdan çok acı verdiği zaman da yanlış olduğunu kabul eden Mill, aynı şekilde mutluluğu tek tek bireylerin değil, fayda ilkesinin bir gereği olarak en çok sayıda insanın mutluluğu şeklinde yeniden karakterize eder. Böylelikle o, fayda ilkesi ile ahlaki eylemin nihai sonucu arasında bir bağ kurar ve bireysel mutluluğu toplum mutluluğu ile birleştirmeye çalışır. Dolayısıyla Mill fayda ilkesinin nihai amacını bireysel, toplumsal ve sonuçta evrensel mutluluğu artırma şeklinde belirlemektedir.³⁵

Anlaşılacağı üzere fayda ilkesi evrensel bir olguya işaret etmektedir. Çünkü Mill, kişinin kendisi ve başkası ile ilgili ödevleri arasındaki ilişki biçimini düzenleyen ve doğal olan aynı şekilde evrensel bir adalet yasasına karşılık gelen vicdan duygusunun, fayda ilkesi ile doğrudan bir bağlantısı bulunduğunu kabul eder. Gerçekte ödev duygusundan bağımsız bir biçimde düşünülemeyen vicdan,³⁶ bizim neden başkalarının yararına yönelik davranışlar geliştirmemiz konusunda bizlere içsel yönelimlerle gerekçeler sunmaktadır. Esasında inanç nasıl bir olgun insanın parçası ise bunun gibi istek ve dürtülerin de olgun insanın doğal yönüne işaret ettiğini kabul eden Mill, insanın istek ve dürtülerinin güçlü olmasının onların hata yapacağı anlamını taşımadığını kabul eder. Aksine insanların istekleri güçlü olduğunda değil ancak vicdan duyguları zayıfladığında veya tamamen ortadan kalktığında başkasına yönelik ödevlerini yerine getirirken ahlaki kötülüğe yöneldiklerini belirleyen Mill, vicdan duygusunun ise insanda içkin bir biçimde var olduğunu savunmaktadır. Dolayısıyla gerçekte kişinin ontolojik boyutta görüşü ne olursa olsun kişiyi bir ahlaki davranışa yönlendiren gücün

³³ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 11.

³⁴ John Sporupski, *Why Read Mill Today?*, (London: Routledge, 2006), 25.

³⁵ Mill, *Utilitarianism*, 10.

³⁶ Güriz, *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, 136.

öznel duygular olduğunu ve bunun da içsel faktöre karşılık geldiğini kabul eden Mill, bu duyguların en önemli olanını vicdan duygusu olarak belirler.³⁷

Yukarıda değinildiği üzere fayda ilkesi esasında Kant'ın evrensel ahlak yasasında olduğu gibi evrenselleştirilebilir bir ilkedir. Mill öte taraftan faydacılığı tanımlarken doğru olanın yarar açısından tanımlanması gerektiğini savunur ve yine bu durum genellenebilir bir ilkedir. Bununla birlikte Kant'ın evrensel ahlak yasasının temel ilkesi olan bir bireyin eyleminin ahlaki açıdan doğruluğunun diğer tüm rasyonel varlıklar için genel geçer bir kural olması gerektiği şeklindeki önermesini Mill, tüm insanların onların kolektif menfaatleri yararına olarak benimseyecekleri bir kurala göre davranışlarını şekillendirmeleri gerektiği biçiminde yorumlamaktadır. Bu kural ise ortak ve tüm rasyonel varlıkların iyiliği için tasarlanmış olmalıdır. Mill söz konusu olan bu evrensel kuralı fayda ilkesinde bulmaktadır.³⁸

Sonuç olarak dışsal faktörler bir tarafa bırakıldığında Mill açısından tüm ahlaki yaptırımlar insanın öznel duygularından kaynaklanır. Bundan dolayı Mill insanların yalnız eylemleri ile değil o eylemleri gerçekleştirenlerin ne tür insanlar olduklarıyla da ilgilenir. Birey hayatı boyunca birçok eser meydana getirir. Tarih boyunca da birey veya toplumlar ihtişamlı şehirler, devasa ve sağlam yapılar, mükemmel sanat eserleri meydana getirmiştir. Bu durum hayatın mükemmelleşmesi ve güzelleşmesi için bir gereksinimdir. Ancak Mill'e göre bir bireyin hayatı boyunca ortaya koyduğu en değerli eser, kuşkusuz bireyin kendisidir. Bu eser ise bireyin yapıp ettikleri ile ilgili olan ahlakiliğin bir ürünüdür. Bireyin meydana getirdiği bu eserin her parçasında onun öz iradesi ve seçimi vardır. Bundan dolayı birey, kendi davranışlarının muhakemesi ve özeleştirisini yapabilme cesaretini gösterebilmelidir. İnsan akıl ve duyguları sayesinde iyi olanı kötüden ayırabilir. İyi olana yönelerek meydana getireceği eseri mükemmel bir şekilde sokabilir. Dolayısıyla Mill, insanoğlunun yetileri sayesinde doğru yola girip sakıncalı yollardan kendisini koruyabileceğini vurgulamak koşuluyla ahlakiliğin nihai kaynağını insan doğasının zengin ve geliştirilebilir özelliklerine bağlar.³⁹

3. İnsanın Doğası Sorunu

Filozofa göre tikel bir nesnenin, herhangi bir canlının veya insanın doğası denildiğinde o varlığın sahip olduğu tüm güç ve yetilerin toplamı kastedilmiş olur. Mill, bu gücün karşılıklı

³⁷ Mill, *Utilitarianism*, 30.

³⁸ Mill, *Utilitarianism*, 51.

³⁹ Mill, *Utilitarianism*, 73.

olarak varlıkların birbirlerini etkileme itkisi biçiminde olduklarını kabul eder. Dolayısıyla bunların hepsi yani kendini gösterme kapasitesinin tamamı bir şeyin, nesnenin ya da insanın doğası anlamına gelir. Öte taraftan herhangi bir şeyin doğası onun güç ve özelliklerinin toplamı olduğuna göre soyut olarak doğa fikri var olan her şeyin güç ve özellikleri anlamını aynı biçimde taşımaktadır. Doğası itibariyle bir varlık, onları üreten nedenlerle birlikte bütün fenomenlerin toplamı anlamına gelir ve buna sadece vuku bulan şeyler değil vaki olma kabiliyetine sahip olan şeyleri de katmak gerekir. Ona göre tüm varlıklarda bu yeti vardır ancak insan doğası itibariyle daha zengin bir güce sahiptir ve bu özellik insanı diğer tüm canlı türlerinden farklı kılmaktadır. Çünkü diğer canlılardan farklı olarak insanda duyumsama ve bilinçli olma kapasitesi vardır.⁴⁰

Anlaşılacağı üzere nedenleri gösteren kabiliyetler kadar kullanılmayan kabiliyetler de doğa fikrinin bir parçasıdır ve esasında bu durum doğanın kendisine uygun şekilde işlediği yasaya karşılık gelmektedir. Mill insan için de aynı doğa yasasının geçerli olduğunu kabul eder. Çünkü insanın kendi doğasına dair görevi diğer şeylerin doğalarına ilişkin görevleriyle benzerdir. Bu nedenle insan doğasında kullanılan kabiliyetler kadar kullanılmayı bekleyen çok farklı güçlerin varlığına da vurgu yapan Mill, doğal olarak tüm bu güçleri insan fiillerinin etkin nedenleri olarak belirler. Dolayısıyla ahlaki eylemleri ortaya çıkaran şey her ne ise bir duygu, tutum veya eğilim, insanın doğasında fail olarak bulunur. İnsanın asıl görevi ise bu doğal eğilimleri takip etmek değil onları ıslah ve terbiye etmektir.⁴¹

Esasında Mill, Aydınlanma felsefesinin insana dair ilerlemeci ve gelişimsel yaklaşımını etik alana uyarlamaya çalışmaktadır. Çünkü o, insan doğasını dinamik, gelişime açık ve bireysel bir şey olarak düşünür. *On Liberty*'sinde Kalvenizmin insanın doğası ve öz iradesi hakkındaki kadercı ve teslimiyetçi yaklaşımını eleştirdikten sonra gerçekte olması gereken insan doğası ve insani özelliklerin neler olduğundan bahseder. İlk olarak Mill, Hıristiyanlığın genel anlamda üzerinde ısrar ettiği insanın doğası sorununun yanılgı ve çelişkilerle dolu olduğuna dikkati çeker. Buna göre özellikle Hıristiyanlığın insan varlığı ve değeri hakkındaki kabullerinin bütünü eksik ve hatalıdır. Çünkü Tanrı tarafından insana verilen özellikler sökülüp yok olsunlar diye değil geliştirilip ideal bir insan formuna ulaştırılabilirler diye verilmiştir. Aynı şekilde Tanrı iradesi karşısında da mutlak bir itaatten söz etmek anlamsızdır. İnsan toplumdan soyutlanmış biçimde münzevi yaşamak için de yaratılmamıştır. O toplumun aktif bir üyesi olarak kendi varlığının farkında olan bilinç sahibi bir varlık olarak yaratılmıştır.

⁴⁰ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 374.

⁴¹ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 397.

Bu nedenle Mill, aradığı insan tiplerini Antik Yunan'ın özellikle de Platon'un insanın kendi kendisini yönetebilen insan tasavvurunda bulmaktadır.⁴² Gray'ın da ifade ettiği üzere, esasında Mill için her bir insanın keşfedilmeyi bekleyen ve dinamik olan bir özü ve doğası vardır.⁴³ Dolayısıyla yukarıda değinilmiş olan türden bir insan doğası tasavvuru kabul edildiğinde ancak insan belli bir ilerleme formu içinde gelişir, şekillenir ve zihinsel gelişim olarak ilerleyerek ahlaki bir varlık olmak için kendisini inşa edebilir.

Mill, insanın doğal durumuna uygun yaşaması halinde bireyselliğinin gelişebileceğine, duygularını eğittiği zaman da ahlaki yönden kendisini inşa edebileceğine inanmaktadır. Tüm baskıcı ve otoriter unsurların insanın hem özgürlüğü ve hem de ahlaki gelişimi önünde engel olduğunu kabul eden Mill, doğal olarak insanın kendisini inşa etme sürecinin ancak bireysel özgürlük ilkesi ile mümkün olabileceğine vurgu yapar. Bu durum, ahlaki edimleri gerçekleştirmek için ilk kurala karşılık gelmektedir. Bununla beraber çeşitli sosyal kurumlar da insanın etik açıdan özgürce gelişmesine olanak tanıyabilir. Mill, söz konusu sosyal kurumlar arasında en önemlisi insanın her yönüyle gelişimine hizmet edebilecek olan eğitim kurumunu görmektedir.⁴⁴ Çünkü Mill insanın doğal durumunda duygularıyla sabit bir şey olmadığını duyguların gelişebilir bir forma sahip olduğunu düşünmektedir.

Mill, tüm doğal dürtüler ve içgüdü olarak kabul edilen evrensel ve yeterince kendiliğinden olan bütün eğilimlerin insan doğasında belli bir amaca ulaşmak için bulduklarını kabul eder. Canlı türünün sahip olduğu bütün dürtü ve eğilimler, türün korunması ve devam ettirilmesi için gerekli ve faydalı olana yönelerek bu amacı yerine getirmektedir. İyi içgüdü ve dürtülerimiz olduğu gibi kişiyi kötülük yapmaya sevk eden kötü içgüdü, eğilim ve dürtülerimiz de vardır. Bu kötü içgüdü ve dürtüler kullanılmayarak söndürülebilir ki Mill'e göre bu ancak eğitimin yapabileceği bir şeydir.⁴⁵

Mill 'insanın doğası' ile örneğin Hobbes veya Locke'un insanın doğal durumu hakkında söylediklerini kastetmez. Çünkü Mill, onlar gibi devlet kurumunu sosyal bir sözleşmeden türetmez.⁴⁶ O, genel anlamda insan doğasında potansiyel olarak var olan bazı yetilerin, düşünüp yargılama yapabilen insan varlığını değerli kıldığına inanır. Çünkü insan doğası belli bir program ve modele göre yapılmış ve kendisine emredilen her işi harfiyen

⁴² Mill, *Utilitarianism*, 58.

⁴³ John Gray, "Mill's Conception of Happiness and The Theory of Individuality", *J.S. Mill On Liberty In Focus*, edited by John Gray & G.W. Smith, Taylor & Francis e-Library, (2003), 191.

⁴⁴ Mill, *Utilitarianism*, 28.

⁴⁵ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 398.

⁴⁶ Mill, *On Liberty*, 93.

yerine getiren bir makine değildir. İnsan doğası özü itibariyle canlı, çeşitli ve değişkenlik gösterebilir. Bundan dolayı Berlin, Mill'in insan doğası ile ilgili görüşünü özdeş bir modelin tekrarı ve durağanlığı değil sürekli olarak gelişmeye müsait ve daima kendini dönüştürmeye ve yeniliğe açık olan zengin bir doğa tasavvuru olarak kabul eder. Esas itibariyle Mill'in insan doğasına dair görüşünün günümüzde de halen dikkat çekici bir özelliğe sahip olması bundan kaynaklanır.⁴⁷

Mill'e göre onu canlı kılan içtepilerin eğilimlerinden dolayı insan doğası dört yandan gelişmek ve büyümek isteyen bir ağaca benzemektedir. İnsan doğası iyilik ve kötülük, bencillik ve sempati gibi birçok farklı duyguyu belli ölçülerde içinde barındırır. Aynı şekilde cesaret, nefse hâkimiyet, dürüstlük, adalet, nezafet gibi erdemlerin tohumları, insan doğasında mevcuttur. Bu nedenle Mill, insanların zevk unsuru, estetik, sanat, yaşam tarzını seçme gibi konularda çeşitlilik göstermelerini doğal karşılamaktadır. Başka bir ifadeyle Mill için bireysel farklılık olgusu olağan ve doğal bir duruma karşılık gelir ki esasında insan doğası da çeşitliliği ve bireysel farklılığı gerekli kılmaktadır. Buna göre bir kimsenin duygu ve arzularının bir başka kişinin duygu ve arzularından daha güçlü veya çeşitli olması demek yalnızca o kişide insan doğasının hammaddesinin daha fazla miktarda bulunmasının sonucu olarak bir miktar kötülüğe, fakat muhakkak daha fazla iyiliğe yakın olması demektir.⁴⁸

4. Fedakârlık

Mill faydacı etik teorisini temellendirirken referans olarak kabul ettiği önemli bir husus fedakârlıktır. Bir kişinin başkasının yararına olacak biçimde kendi faydasına olan şeyden bilinçli şekilde vazgeçmeye karşılık gelen fedakârlık insanın bencil tarafının sınırlandırılması için iyi bir nedendir ve aynı biçimde insan doğasının toplumsal yanının da gelişimine yardımcı olan önemli bir duyguyu ifade eder.⁴⁹

Fedakârlık söz konusu olduğunda bir kişi gerçekten de kendi mutluluğundan başka bir kişi ya da toplumun mutluluğu ve menfaati için vazgeçebilir mi? Başka bir ifadeyle kişi hayatı dahi söz konusu olduğunda başkaları için kendisini feda edebilir mi? Mill bu sorulara net bir şekilde evet diyerek cevaplar. Ona göre kişinin kendi mutluluğundan hatta başkalarının mutluluğu için hayatından bile vazgeçmesi asil bir davranıştır. Öte taraftan Mill, fedakârlığı önemli bir husus olarak kabul ederek aslında bireysel çıkarlar ile toplumsal yararın

⁴⁷ Isaiah Berlin, "John Stuart Mill and Ends Of Life", *J.S. Mill On Liberty In Focus*, edited By John Gray & G.W. Smith, (London And New York: Routledge, 2003), 146.

⁴⁸ Mill, *Utilitarianism*, 73-74.

⁴⁹ Mill, *On Liberty*, 78.

örtüstürülebileceğini varsaymaktadır. Ancak o, birey ile toplumun çıkarlarının çatışması durumunda toplumsal çıkarların hangi gerekçelerle bireysel çıkarların önüne geçirilmesi gerektiğini açıklamaz. Dolayısıyla Mill, gerçekte bizim başkaları için neden fedakârlık yapmamız gerektiği konusuna da tatmin edici bir cevap vermez.⁵⁰ Konuyu sadece fedakârlık yapanları neden takdir etmemiz gerektiğini açıklamakla sınırlandırır: “*Ne var ki dünya kusurlu bir durumdayken, birinin diğerinin mutluluğuna hizmet edebilmesi için en iyi ihtimal, kendi mutluluğunun mutlak fedakârlığı yoluyla olabilir; böyle bir fedakârlık yapmaya hazır olmanın bir insanda bulunabilecek en yüksek erdem olduğunu tamamen kabul ediyorum.*”⁵¹

Mill fedakârlığın sadece kendinde iyi bir şey olduğu düşüncesini reddeder. Ona göre birey sırf fedakârlık olsun diye aslında bu davranışta bulunmaz. Mill, fedakârlığın mutluluktan daha değerli bir şey olan erdem için de yapılamayacağını savunur. Çünkü hiç kimse sırf fedakârlık yapmak için fedakârlık yapmaz. Fedakârlık için kişinin bir amacı olmalıdır. Genel anlamda bu amaç toplumun mutluluğunu arttırmaya yönelik olmalıdır.⁵²

Mill fedakârlığı erdem ile ilişkilendirirken sadece erdemli insanların fedakârlıkta bulunabileceği savını kabul etmez. Bu konuda erdemi, kendisinden türeyen hazlar nedeniyle sadece bir iyilik ve erdemsizliği ise onu takip eden acılar sebebi ile sadece bir kötülük olarak gören Bentham’ın görüşlerine dayandırır.⁵³ Bundan dolayı onun bahsettiği erdem, Sokrates’in veya Stoacıların erdem anlayışından farklıdır. Mill, onlar gibi sadece erdemliliği ve dolayısıyla da bilgeliği, ahlaklılık ya da mutluluk için bir ölçüt olarak kabul etmez. Faydacı öğretinin erdemli insanlar üzerinde bu şekilde bir iddiada bulunması da zaten anlamsız olur.

Mill’in genel ölçütü, belirli bir kişinin iyiliği ve mutluluğu yerine neden toplumun iyilik ve mutluluğu olarak belirlemesinin iki önemli sebepten kaynaklanmış olabileceğini söyleyebiliriz: Birincisi Mill’in felsefi yöntemi ile ilgilidir. Çünkü Mill, tıpkı Hume’da olduğu gibi duygular ve fikirlerin insan zihninde belirli bir çağrışım yasasına göre hareket ettiklerini kabul eder. İnsanın doğası hem bencilliği hem de sempatiyi barındırır. Buna göre sempati duygusu bireylerin başkalarını da düşünme dürtüsünü harekete geçirir. Düşünre göre bu dürtü belli bir zamandan sonra alışkanlık halini alarak zihnin çağrışım yasalarına göre işlemeye başlamaktadır. Böylelikle kişi çağrışım yasasının ilkelerine göre kendi faydasına

⁵⁰ Cevizci, *Etiğe Giriş*, 205.

⁵¹ Mill, *Faydacılık*, 80.

⁵² Mill, *Utilitarianism*, 19.

⁵³ Bentham, *Yasamanın İlkeleri*, 3.

olandan başkasının yararına doğru olana zihinsel anlamda yönelerek bunu zaman içinde belli bir ahlak ilkesi olarak benimsemeye başlamaktadır.⁵⁴

İkinci neden daha çok politiktir. Mill, Sanayi Devrimi'nin meydana getirdiği koşullar altında sosyal ve siyasal açıdan daha aşağıda bulunun halk kitlelerinin yani büyük sınıfın çıkarlarını, zengin sınıflara ve devlet otoritesine karşı korumayı hedefler. Öte taraftan tek tek bireylerin fedakârlık etmek koşuluyla başkasını düşünmesinin kamusal alana yansıyan izdüşümü, esasında sınıflar arasında meydana gelen sosyal statü farkını minimize etmek noktasında oldukça önemlidir ve Mill, bu önemi açık bir biçimde fark ederek fedakârlığın toplumsal çıkarlara ve sosyal adalete yapacağı katkıyı özellikle vurgulamıştır.

Bergson, alışkanlık ile sürekli hale gelen bir fikirler çağrışımı sayesinde Mill'in özel menfaatin temsilini fedakârlık yoluyla genel menfaate bağladığını söyler. Çünkü her birey, toplumsal bir varlık olduğu ve dolayısıyla da kendi duygularının ve amacının hemcinsleriyle uyum halinde olması gerektiği inancına sahiptir. Bundan dolayı Mill, fikirler çağrışımını esasında insanlarda ortak şekilde bulunan güçlü duygular üzerine temellendirmektedir. Bergson, Mill'in bu güçlü duygular arasında kabul ettiği en önemli duygunun başkasının duygularını da anlamayı sağlayan duygudaşlık olduğunu belirtir.⁵⁵

Hazların niteliğini ele alırken Mill, esasında Bentham ve öncesi olarak kabul edebileceğimiz klasik faydacılık üzerinde çeşitli düzenlemeler yapar. Yine de her iki düşünürün haz kavramından birbirinden farklı sonuçlar elde ettikleri görünmektedir. Mill hazın değeri ve ulaşılabilirliği açısından sınırlı olsa bile onun nitelikleri itibariyle insani değerlerle uyumlu olması gerektiğini düşünür. Bu şekildeki bir çıkarım Bentham'da söz konusu değildir. Çoğunlukla Bentham'ın haz temellendirmesinin psikolojik bir veriye işaret ettiği kabul edilmektedir. Mill için ise haz daha çok insan değeri açısından idealize edilmiş bir anlam taşımaktadır.⁵⁶ Çünkü insan doğasının basit bir formu olan acıdan kaçma ve hazzı yönelme ile faydacı öğretinin genel çerçevesini belirleyen Bentham'ın aksine Mill, fayda ilkesinin gereği olarak eylemlerin mutluluğu arttırdığı oranda doğru olması gerektiğini kabul ederek eylemin sonucundaki hazın niceliği kadar niteliğine verilmesi gereken önemin de ortaya koyulması gerektiğini düşünmektedir. Mill, insan ile hayvanlar arasında yaratılışları ve

⁵⁴ John Stuart Mill, "A System of Logic Ratiocinative and Inductive", *Collected Works Of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson and others Vol. VIII, (Toronto and London: University of Toronto Press, 1962), 852.

⁵⁵ Henry Bergson, *Etik ve Politika Dersleri*, çev. B. Garen Beşiktaşlıyan, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016), 28-29.

⁵⁶ Berlin, *John Stuart Mill And Ends Of Life*, 134.

dolayısıyla doğaları gereği belirgin bir iştah ve duygu farkının olduğunu kabul eder. İnsan yetileri sayesinde biriciktir, kendi varlığının farkındadır ve insan bu yetilerinin farkına vardığı andan itibaren memnuniyet içermeyen hiçbir durumu da kabul etmemektedir. Mill'e göre diğer canlı türlerinde bulunmayan bu yetinin, insana bahşedilen zihinsel kabiliyet ile de doğrudan ilişkisi vardır. Söz konusu olan insani nitelikler ve zihinsel kabiliyet sayesinde kişi için yüksek nitelikli hazların ortaya çıkışı, nitelikleri itibariyle birbirinden farklı olan hazlar arasında kalan bireyin iradeli bir tercih yapması sonucunu doğurmaktadır.⁵⁷ Bu nedenle Mill hazlar arasındaki ayrımı niteliksel/zihinsel ve niceliksel/bedensel hazlar üzerinden yapar. Buna göre gelip geçici olan bedensel hazlara karşılık zihinsel hazlar daha kalıcı, güvenli ve az maliyeti olan hazlardır. Mill, zihinsel hazların diğer tür hazlardan daha değerli olduğu fikrinin ise fayda öğretisi ile uyumlu olduğunu kabul eder.⁵⁸

Bireysel farklılık ilkesi gereğince Mill nitelik ve nicelik bakımından hazlara sahip olan insanlar arasında doğal olarak bir farkın bulunması gerektiğini öngörmektedir. Belli şartlar altında birçok insan her iki hazdan birini tercih edebilir.⁵⁹ Ancak zihinsel hazları tanıma yetkinliğine erişmiş birinin yüksek yetilerle donatılmış bir yaşam biçimini seçmesi Mill açısından tartışılmaz bir gerçektir. Kendisine hayvani hazları temsil eden bedensel hazların tümü verilse de doğası gereği insan, gerçekte düşük bir hayvan olmayı, akıllı bir insan ise aptal olmayı, nihayet aydın bir insan da cahil olmayı kabul etmeyecektir.⁶⁰ Bu durum Mill açısından insanlarda potansiyel olarak değerli ve yüksek yetilerin var olduğunun açık bir göstergesidir.

Öte taraftan Mill, niteliksel hazlara sahip olanların bunu gönüllü olarak tercih etmediklerini olumsuz ekonomik ve sosyal koşulların özellikle gençleri niteliksel hazlara ulaşmada yetersiz hale getirdiğini savunur. Çünkü insanlar farklı kaygı ve nedenlerle entelektüel beğenilerini kaybedince yüksek tutkularını da kaybederler. Bu insanların daha düşük hazları tercih etmekten başka şansları yoktur.⁶¹ Anlaşıldığı üzere Mill, döneminin sosyal ve ekonomik koşullarının insanlar üzerindeki olumsuz etkilerini örtülü bir biçimde eleştirmektedir. Aslında Mill'in tespiti günümüz toplumları için de örnek teşkil etmektedir.

⁵⁷ Monk, *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, 446.

⁵⁸ Mill, *Utilitarianism*, 11.

⁵⁹ Laura Rae Kelly, *William Thompson and Anna Wheeler: Equality and Utilitarianism In The 19. Century*, (Canada: Queen's University, Kingston, Ontario, 2015), 109.

⁶⁰ Mill, *Utilitarianism*, 12.

⁶¹ Mill, *Utilitarianism*, 13.

Çağımızda geri kalmış toplumlarda yaşayan insanların büyük bir kesimi ekonomik kaygılar veya yanlış eğitim politikalarından dolayı entelektüel kapasitelerini kullanamamaktadırlar.

Bununla birlikte zihinsel hazlara sahip olanlar için bedensel hazların cezp edici etkilerine kapılarak bayağı bir yaşam biçimini tercih edebilme riski de söz konusudur. Mill'e göre bu risk, bir tür karakter bozukluğu ve irade zayıflığının göstergesidir.⁶² Kişinin zayıf iradesinin başkasıyla olan sosyal ve duygusal ilişkilerindeki tutarsızlığın esasında nitelikli bir hazza ulaşmak için engel olduğunu kabul eden Mill, kişilik ve karakterin zenginleştirilmesi için bireylerin haysiyet duygularının kuvvetli olması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır.

Bu nedenle Mill tüm insanların sahip oldukları bir haysiyet duygusunun (*sense of dignity*) bulunduğunu ve bu duygu olmadan nicelik bakımından hazza ulaşmanın ve dolayısıyla gerçek anlamda mutlu olmanın mümkün olmadığını kabul eder. Bireyin iradeli eylemlerine yön veren ve yüksek düzeyde bulunan entelektüel yetilerini harekete geçiren haysiyet duygusu, buna göre kişiyi onurlu ve sağlam karakterli yapmakla kalmaz aynı zamanda onun mutluluğu için zorunlu ve kaçınılmaz kriterlerin oluşması için de zemin hazırlar.⁶³ Dolayısıyla filozof, haysiyet duygusu ile düşük ve yüksek düzeydeki hazlar arasındaki ayrımın görülmesi için gerekli olduğunu ve insana bahşedilen diğer yüksek yetiler ile de doğrudan ilişkili olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle Mill'in faydacılığının doğuracağı niteliksel hazlar, Bentham'ın hedonizminden farklı olarak bireyin ahlaki karakterini geliştirerek ulaşabileceği bir üst değer biçimi şeklinde anlaşılmaktadır.⁶⁴

Öte taraftan Mill, iyimser bir insan doğasından hareket etmekle birlikte belirli bir kültürlenme ve güçlü bir kişilikle bir bireyin zihinsel hazlarla bedensel hazlar arasında ayrıma varabileceğini öngörür. Bu şekilde Bentham'ın psikolojik hedonizmini reddeden Mill şöyle der: "*Halinden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir.*"⁶⁵

Mill, değer ve kalıcılığı açısından üstün gördüğü niteliksel hazların insana gerçek bir mutluluk verebilmesinin temel bir koşulu olarak bireyin doğuştan sahip olduğu haysiyet duygusunu görmektedir. Ancak haysiyet duygusu tek başına yeterli değildir. Kişideki ahlaki ve entelektüel potansiyelin toplumsal koşullar vasıtasıyla, özellikle de etkili bir eğitim ile

⁶² Mill, *Utilitarianism*, 13.

⁶³ Mill, *Utilitarianism*, 12.

⁶⁴ Daniel Jacobsan, *J.S. Mill and The Diversity Of Utilitarianism, Philosophers' Imprint*, <www.philosophersimprint.org/003002/> Volume 3 No: 2, June (2003), 5

⁶⁵ Mill, *Utilitarianism*, 13.

geliştirilmesi gerektiğini vurgulayan Mill, buna karşın dönemin eğitim anlayışının bozuk olduğunu ve sefil bir toplum meydana getirdiği için de niteliksel hazlara ulaşılabilirliğin önündeki tek gerçek engel olduğunu düşünmektedir.⁶⁶Anlaşıldığı üzere Mill, etik temellendirmede nitelikli hazların varlığını içsel faktörlere bağlar ve devamında söz konusu olan içsel faktörlerin eğitim ile daha yüksek bir dereceye ulaştırılabileceğine inanmaktadır.

5. Mutluluk Öğretisi

Felsefi düşünmenin doğuşundan beri ‘*summum bonum*’ yani en yüksek iyi Mill’e göre spekülatif düşüncenin ana problemi olarak kabul edilmiş, yapılan birçok tartışmaya rağmen halen bir sonuca ulaşamamıştır.⁶⁷ Diğer birçok ahlak düşünürü gibi Mill de ahlaki öğretilerinde gerçekte insan eylemlerinin amacının ne olduğunu sorgular. Ona göre insan, ahlaki eylemleriyle belli bir hazza ulaşmak ister. Bu haz ise ancak mutlulukla mümkün olabilir. Çünkü herkes bir şekilde mutluluğu, kendisinin ihtiyacı olduğu bir nesneye ulaşmak gibi elde etmek istemektedir: “*Bir nesnenin veya bir sesin gerçekte var olduğuna dair en açık kanıt, onların görülüp işitilebildiğine dair kanıttır. Aynen bunun gibi, arzulanır olan bir şeye, örneğin mutluluğa verilebilecek olan kanıt da, insanlar tarafından onun gerçekte arzulandığı şeklindedir.*”⁶⁸

Mill’in faydacılığını, insanın yararına olan şeyleri ortaya koymaya yönelik bir anlayış olarak belirleyebiliriz. Bu nedenle Mill, daha önce de değinildiği üzere faydalı olanı mutluluk veren şeyle özdeşleştirir. Öte taraftan mutluluk haz biçiminde yaşanmakla birlikte bu hazlar nitelikleri ve nicelikleri bakımından yüksek ve alçak hazlar ya da mutluluklar şeklinde farklılık göstermektedir. İfade edildiği üzere bu yaklaşım Benthamcı fikirlerle örtüşmez. Bununla birlikte Mill, bireyleri eyleme sevk eden şey mutluluk olsa da asıl amaç edilen şeyin kesinlikle bireysel mutluluk olmadığını kabul eder. Yani doğru davranışın faydacı ölçütünü biçimlendiren mutluluğun kendisi etkin neden değil esasında mutluluk, ilgili olduğu şeylerin doğal bir sonucuna işaret etmelidir. Öte taraftan asıl amaç edilen şey bireysel mutluluk olmamakla birlikte eylemin yöneldiği nihai amaç bireysel mutluluklarla birlikte kolektif bir mutluluğa ulaşabilmek şeklinde anlaşılmalıdır.⁶⁹

⁶⁶ Mill, *Utilitarianism*, 16.

⁶⁷ Mill, *Utilitarianism*, 5.

⁶⁸ Mill, *Faydacılık*, 116.

⁶⁹ Sporupski, *Why Read Mill Today?* 275.

Mutluluğun nihai olmamakla birlikte ahlakın ereği ve amacı olduğu⁷⁰ önermesinden yola çıkan Mill, insanların ulaşabileceği gerçek bir mutluluk yoksa o ahlaki eylemin veya akılcı davranışın bir değerinin olmadığına inanmaktadır. Bu nedenle Mill'in faydacı ahlak anlayışında mutluluk esas itibariyle kilit taşı görevi üstlenir.⁷¹ Haz ise amaç değil ancak mutluluğun bir ögesi onun varlığının bir sonucudur. Arzu edilen diğer şeyler ise sadece mutluluğa ulaşmak için araç olduklarında arzulanırlar.⁷² Fakat Mill, ahlakın bir standardı olarak mutluluğu ifade ederken bir parantez açar ve ölçüt olarak herkesin en yüksek mutluluğunu kabul eder.⁷³ Buna göre hiçbir kimsenin mutluluğu başkasının mutluluğundan daha önemli değildir. Bu durum Mill'in kastettiği en uç mutluluk ilkesidir.⁷⁴ Bu bağlamda Mill'in fayda öğretisinin diğer ahlak teorilerinde olduğu gibi haz, mutluluk gibi birçok ilkeyi içinde barındırdığını söylemekte bir sakınca görünmemektedir. Bu haliyle faydacı öğreti nihai anlamda genelin mutluluğuna odaklanmış olan teleolojik bir ahlak teorisi. Çünkü gerçekte insan mutlu olmak istiyorsa doğası gereği başkalarının mutluluğu için kendi mutluluğundan vazgeçebilme erdemini göstermesi gerekir.⁷⁵ Mill'e göre bunu sağlamanın en etkili yolu ise fedakârlıkla mümkün olabilir.

Şu halde Mill'de mutluluk istendik bir şeydir. Fakat bu durumun teorik ve pratikte bir amaç olduğunun ve nihai standardının da genel mutluluk olarak bilinmesi gerekir. Bu nedenle Mill mutluluğu sosyal bir mesele olarak ele alır. Ulaşılabilir olduğu sürece her bireyin kendi mutluluğunu istediği bir realitedir ve burada bir sorun gözükmemektedir. Asıl sorun genelin mutluluğunun herkes tarafından bir amaç olarak görülüp görülmediğidir. Bu nedenle Mill, mutluluğu tıpkı bir nesne gibi görülüp hissedilen bir şey olarak kabul eder ve esas itibariyle de o evrensel bir olguya işaret eder. Dolayısıyla mutlu olma düşüncesi gerçekte tek tek bireylerin bir talebi olarak anlaşılıyor olsa da aslında tek tek talepler sonuç itibariyle tüm insanlığın mutluluğunu arttırmaya yönelik bir anlayışta birleşmektedir: *“Mutluluk somut bir gerçeklik olarak iyidir ve kimse bunun gerçekliğini inkâr edemez, her bir kişinin de mutluluğu*

⁷⁰ Mill, *Utilitarianism*, 26.

⁷¹ Metin Aydın, “John Stuart Mill'in Faydacı Ahlakı”, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15/28, (2013), 166.

⁷² Mill, *Utilitarianism*, 35.

⁷³ Mill, *Utilitarianism*, 15.

⁷⁴ Sporupski, *Why Read Mill Today?*, 15.

⁷⁵ Mill, *Utilitarianism*, 18.

o kişi için iyidir ve buna bağlı olarak genelin mutluluğu tüm insanların mutluluğu için iyidir.”⁷⁶

Mill mutluluğun belli başlı bazı duyguların, çeşitli bireysel öz tepilerle ve bunların iten uyarılması ile ortaya çıktığını kabul eder. Çünkü gerçekte insanı mutlu olmaya sevk eden saikler öncelikle kişiyi belli bir eylem, olay veya olguya karşı yönlendiren bir duygu ile belirtmeye başlamaktadır. İlk dürtüyü uyandıran duyguyu Mill heyecan duygusu olarak kabul eder. Öte taraftan kişinin mutluluğu elde ettikten sonra da bir ruh dinginliği ve rahatlama hissine dolayısıyla da tatmine ulaşması gerekir. Başka bir ifadeyle bedensel ve özellikle zihinsel olarak mutlu olan kişinin ruhsal olarak da ‘iyi olma’ haline erişmesi gerekir. Mill söz konusu olan ikinci duygunun ise huzura karşılık geldiğini belirtir. Buna göre bireyi tatmin edebilen ve yaşanmaya değer bir mutluluk, heyecan ve huzur gibi insanın duygu dünyası ve psikolojisine ait olan iki önemli öğeyi içinde barındırır.⁷⁷ O, heyecan ve huzur gibi iki öğeyi birbiriyle müttefik iki duygu şeklinde kabul eder. Dolayısıyla insanda beliren heyecan ve huzur gibi iki duygu, Mill açısından ahlaki eylem için motive edici bir güce sahiptir ve eylemin sonucuna ulaşmada itici bir görev üstlenir.

Mill’e göre mutluluk kişilere öğretilir. Dolayısıyla mutluluk eğitimin bir nesnesi olarak da kabul edilmelidir. Yeniliğe ve gelişmeye müsait olan bireyin ilgisi eğitim yoluyla ona mutluluk verecek her türlü nedene doğru yönlendirildiği sürece kişinin mutluluğa ulaşabileceğini savunan Mill, bu nedenle kişinin zihinsel ve entelektüel yetilerinin bir tür terbiyeye tabi tutulması gerektiğine vurgu yapar. Buna göre medeni denilecek her ülkede doğanların bilim, sanat, şiir, tarih gibi zihinsel kültür mirasına ilgi duymamaları için hiçbir neden bulunmamaktadır. Zihinsel gelişim için bireyin dışarıdan desteklenmesi gerektiğini vurgulayan Mill, doğru yetiştirilmiş her bireyin mutlu olabileceğini ayrıca toplumun mutluluk ve menfaati için katkı sunabileceğini düşünür. Bu durum ise ancak içeriği iyi düzenlenmiş formal ve informal bir eğitim ile mümkün hale gelebilir. şu halde iyi eğitilmiş bir birey çevresini kuşatan her şeyden tarihten, sanattan, müzikten vb. entelektüel ihtiyacına cevap verebilecek ilgi kaynaklarını bularak kendisini mutlu edebilir.⁷⁸

Mill insanlığın mutluluğu için aslında sürekli devam eden bir savaşın ve mücadelenin var olduğuna inanır. İnsanlığın ıstırap ve mutsuzluğuna neden olan tüm nedenlerin insanlığın öz varlığı ve çabasıyla ortadan kaldırılabileceği yönünde iyi niyet sahibi olan Mill, yine de

⁷⁶ Mill, *Utilitarianism*, 34-35.

⁷⁷ Mill, *Utilitarianism*, 16.

⁷⁸ Mill, *Utilitarianism*, 17.

insanoğlunun gerçekte mutlu olmak istiyorsa yoksulluk, hastalık ve bilgisizlikle olan savaşını kazanmak zorunda olduğunun altını çizer. Sonuçta insanlığın galip geleceği umudunu taşıyan Mill, insanlığın bu savaşta galip gelebilmesi için de elindeki en iyi olanağın bilim olduğunu düşünmektedir.⁷⁹

Mill'in fayda öğretisinin sadece mutluluğu arayan bir araç değil aynı zamanda mutsuzluğun engellenmesi ya da azaltılmasını da içeren bir yaklaşım olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle o, sürekli ve kesintisiz bir mutluluğun olabileceği fikrine karşı çıkar. Çünkü mutluluğu daima yüksek hazların heyecanıyla devam eden kesintisiz bir süreç olarak kabul etmek imkânsızdır. Mill daha akılcı bir yaklaşımla acının, ıstırapın ve mutsuzluğun da tıpkı mutluluk gibi hayatın doğal akışı içinde var olduğunun altını çizmektedir.⁸⁰

6. Etik Temellendirmede İnsan-Doğa İlişkisi

İnsanın doğa denilen fenomen ile olan ilişkisi, felsefi düşünme biçiminin ortaya çıktığı andan itibaren felsefe tarihini meşgul eden bir konu olmuş ve söz konusu olan ilişki genelde ahlak temelli olarak tartışılmıştır. Doğayı rasyonel bir amaca göre düzenlenmiş sistem olarak kabul eden birçok İlkçağ filozofu, insanı doğanın bir parçası ya da onun küçük bir örneği olarak kabul etmişlerdir. Bunun en iyi örneğini Kynikler ve Stoa düşüncesinde görmekteyiz. Özellikle Stoacılar, doğa denilen bütünü bir parçası olarak kabul ettikleri insanın tüm ahlaki iyilik ve bilgeliklerini bütünü amacına uygun biçimde davranmaya yani doğayı takip etme düşüncesine bağlamışlardır.⁸¹

İlkçağ felsefesinin doğa ve insan arasında varsayılan benzerlik ve insanın doğayı takip edip ona uygun biçimde yaşaması gerektiği düşüncesi, Aydınlanma felsefesi ile tekrar tartışılmaya başlanmıştır. Özellikle insan-doğa ilişkisi Aydınlanma döneminde olgu-değer veya 'olan-olması gereken' paralelizminde tekrar gündeme getirilir. Bu tartışmanın odak noktasında David Hume'un olduğundan şüphe yoktur. Hume'un bilimsel temelli etik teorisi, her şeyden önce yukarıda belirtilen İlkçağ'ın insan-doğa ilişkisinin reddiyesiyle başlamaktadır. Öte taraftan Hume'a göre doğa 'olan'a işaret eder ve ahlak ise 'olması gereken' şeydir. Dolayısıyla Hume, olması gerekenin yani değer, olandan (olgu)/ doğadan hiçbir şekilde türetilmeyeceğine vurgu yapmaktadır.⁸²

⁷⁹ Mill, *Utilitarianism*, 17.

⁸⁰ Mill, *Utilitarianism*, 15.

⁸¹ Osman Elmalı ve H. Ömer Özden, *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, (İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015), 181.

⁸² Ahmet Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, (Ankara: Say Yayınları, 2015), 367.

Mill de Doğa (*Nature*) adlı denemesinde genel itibariyle selefi Hume'un insan-doğa ilişkisine dair ayrımlarını benzer bir biçimde tartışmaktadır. Ona göre düşünce tarihi boyunca tartışmalara konu olmuş olan doğa terimi birbirinden farklı iki anlamda kullanılmaktadır: Bunlardan ilki evren olarak belirtebileceğimiz ve var olan her şeyin ve onların özelliklerinin toplamını kapsayan tüm sistem olarak anlaşılmaktadır. İkincisi ise insan müdahalesinden bağımsız olarak meydana gelen hareketlerin tümünün anlamını taşır.⁸³

Mill'e göre doğa teriminin her iki anlamında da insanın doğayı takip etmesi gerektiği düşüncesi mantık ve ahlak dışıdır. Mantık dışıdır, çünkü hangi durumda olursa olsun herhangi bir insan eylemi doğaya yapılan bir müdahale olduğundan doğanın kendiliğinden olan seyrini değiştirmektedir. Ayrıca yapılan eylem faydalı bir eylem ise doğayı geliştirip güzelleştirir. Aynı şekilde doğayı takip etme düşüncesi ahlak dışıdır çünkü Mill, doğanın kendiliğinden olan akışı ile insanların eylemleri arasında doğrudan bir benzerlik bulunmadığını kabul eder. Doğada var olan her şey kendi yasaları içinde bir mükemmellik barındırıyor olabilir ve bir süreklilik durumu da söz konusu olabilir. Ancak doğanın doğal seyri içinde öyle kötü durumlar vardır ki bu durumlar insanlar tarafından takip edilip işlendiğinde birçok tiksinti uyandıracak şeyleri meydana getirebilir. Bu nedenle eylemlerinde doğal şeyleri taklit etmek için çaba sarf eden bir kimsenin evrensel olarak kınanması ve rezil bir duruma düşmesi söz konusu olabilir. Şu halde bir bütün olarak doğa denilen düzenin amacı insanın veya diğer canlı varlıkların iyiliğini gözetmek olamaz. Bu nedenle Mill, doğanın insana sağladığı iyilik gibi algılanan şeyin aslında insanın kendi çabalarının bir sonucu olduğunu kabul eder.⁸⁴

Anlaşıldığı üzere insanın doğayı takip etme düşüncesi Mill'e göre ahlak ve mantık açısından çelişkili bir duruma işaret etmektedir. Öte taraftan doğanın kendi içinde insanlığa sunacağı bir amacı yoksa bile doğa insan hayatını iyileştirmek için insana birçok fırsatlar sunmaktadır. Başka bir ifadeyle Mill, doğanın insanın faydası için düzenlenebilecek bir yapıda olduğunu kabul etmektedir. Bazen doğanın kendisi insan faydası için doğrudan koşulları meydana getirirken bazen de Mill, doğadan alınacakların ve insanın faydasına hizmet edecek olanların insanın doğaya bilinçli bir müdahalesi ile elde edilebileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla insan yaşamını zenginleştiren asıl şey doğayı takip etmek değil ona müdahale etmek ve değiştirmektir. Bu nedenle Hume'da olduğu gibi Mill de insanın

⁸³ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 403.

⁸⁴ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 403.

eylemlerinin ahlakiliği ile doğa arasında herhangi bir bağlantının olmadığına dikkati çeker. Çünkü doğaya uymanın ahlaki doğru veya yanlışlıkla hiçbir alakası yoktur.⁸⁵

Öte taraftan Mill, Bacon gibi doğanın bilgisine ulaşarak onu daha yaşanabilir bir hale getirmemiz gerekliliğini düşünür: “Koşullarımızın her değişimi, az ya da çok, davranışlarımızın tabi olduğu doğa yasalarını da değiştirir ve araç veya amaçlara dair yaptığımız her tercih ile kendimizi bir başkası yerine belirli bir doğa yasasına, daha az veya fazla ölçüde tabi kılmış oluruz. Dolayısıyla hiçbir faydası olmayan doğayı takip etme kuralı yerine doğayı inceleme ve muhatap olmamız gereken şeylerin özelliklerini -bu özellikler herhangi bir amaca hizmet edecek veya engelleyebilecek nitelikte olduğunda- bilme ve önemseme kuralını koyarsak, bütün akıllı eylemlerin birincil ilkesine veya hatta eylemin tanımına ulaşmış oluruz.”⁸⁶

Dolayısıyla Mill, insanın bilimin ilkelerini kullanmak koşuluyla doğanın yasalarına vakıf olması gerektiğine vurgu yapar. Doğanın ve dünyanın insanın egemenliğine ve bütün yönleriyle insanın faydasına sunulmasını öngören bu yaklaşım esas itibariyle ‘araçsal aklın’⁸⁷ bir genişlemesi yani bilim ve teknolojinin insanlar tarafından düzenlenen ilkelerinin doğa dünyasına hâkim olmak için uygulanması olarak anlaşılmaktadır.⁸⁸ Bununla birlikte Mill doğanın gücü olan sellerin, yıldırımların, bataklıkların vb. çoğu kere insanın hasmı olduklarını kabul eder. İnsanın akıl, kuvvet ve maharetini kullanarak doğadan kendi fayda ve kullanımı için alacağı her şey onun lehine olmuş olur. Bu itibarla Mill, insan ile doğa arasında var olan

⁸⁵ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 399.

⁸⁶ Mill, *Essays On Ethics, Religion, and Society*, 379.

⁸⁷ Frankfurt Okulu kurucularından olan Max Horkheimer(1895-1973) *Akıl Tutulması* adlı eserinde Aydınlanma düşüncesini ve modernlik eleştirisini nesnel, öznel ve araçsal akıl arasında yaptığı ayrım üzerinden yapar. Horkheimer, Batı felsefesinin son birkaç yüzyıl boyunca nesnel akıldan öznel akla doğru ilerleyip, sonuçta öznel akılla aralarında yakın bir ilişki bulunan araçsal akla geçtiğini düşünmektedir. Bu varsayım, esas itibariyle eleştirel teorinin ana karakterlerinden birini oluşturur. Nitekim Horkheimer, Adorno ile birlikte yazdığı *Aydınlanmanın Diyalektiği* adlı eserde araçsal aklın, modernizmin bir ürünü olduğunu ve Aydınlanma düşüncesiyle araçsal akıl arasında yakın bir ilişki bulunduğunu iddia eder. Araçsal aklın varlık alanını işlerken temel aldığı ilke ‘her şeyin birbirinin yerine kullanılabilmesi’ ilkesidir. Bu ilke varlığın niteliksel özelliklerini ortadan kaldırır. Araçsal aklın belki de en önemli ve bir o kadar yıkıcı olan etkisi ise doğayı tahakküm altına alma düşüncesinde yatmaktadır. Doğanın kendinden bir varlık olduğu düşüncesi yok sayılarak, doğayı insan amaçlarının nesnesi şekline indirgemek ve onu düşüncesizce denetim altına almaya çalışarak, doğayı sadece bir araç konumuna getirmekle esasında onun hakikatinden uzaklaşmış olunur. Araçsal akıl böylelikle sadece doğa ile insanlar arasındaki ilişkileri değil, insanlar arasındaki ilişkileri de şeyleştirmektedir. Dolayısıyla Horkheimer’ın vurguladığı şey, insan doğayı denetim altına almaya çalışırken esas itibariyle kendisinin de bir değer olarak kaybolmaya başladığı şeklindedir. (Cevizci, *Felsefenin Kısa Tarihi*, 637-638)

⁸⁸ Anthony Giddens, *Modernite ve Bireysel Kimlik, Genç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 185.

bir mücadelenin olduğuna işaret eder. Ancak bu mücadele doğayı tahrip etmek için değil onu insan yaşamı açısından daha zengin ve yaşanılabilir hale getirmek için verilmelidir.

SONUÇ

Sonuç olarak faydacılığı yeniden yorumlayıp söz konusu kavramı ahlak felsefesinin temel hareket noktası olarak kabul eden John Stuart Mill, ahlak felsefesinin ana hatlarını belirlerken insan doğasının rasyonel bir araştırmasını yapar ve faydacılığın ilkelerini bu araştırma ışığında ortaya koymaya çalışır. İnsanın egoist duyguları olmakla birlikte onun başkasını düşünmeye sevk eden altruist duyguları da vardır ve bu türden duygular ahlaki eylemleri sevk ve idare eden içsel motivasyonlara karşılık gelmektedir. Doğa bilimlerinin yöntemini kullanarak faydanın evrensel bir ilke olduğunu kabul eden Mill, gerçek ve geneli kapsayan bir mutluluğun fayda ilkesinin genel fayda olarak tasarlandığı zaman ortaya çıkabileceğini sonucuna varmaktadır. Buna göre bir eylemin ahlaki olup olmadığına karar verilirken söz konusu eylemin mutluluk sağladığı toplam insan sayısına bakılır. Bireysel mutluluktan öte toplumsal mutluluğun olması gerektiğini kabul eden filozof için çok sayıda insanın faydasına olan bir davranış aslında iyi ve ahlaki bir davranıştır. Mill, başta Bentham olmak üzere diğer seleflerinden farklı olarak hazzın niceliğine verilen önem kadar niteliğinin de öneminden bahsetmektedir. Bireyin bilinç içeriğinin değiştirilmesi ve belirli bir kültürlenme ile nitelikli bir hazzın ortaya çıkabileceğini kabul eden Mill, bu nedenle eğitim yoluyla mutluluğun bireylere öğretilebileceğini düşünür. Dolayısıyla o bilim, sanat, edebiyat tarih gibi kültürel öğelerin bireysel mutluluğa katkı sunacağını böylelikle toplumun değer ve kalitesinin yükselebileceğini öngörmektedir.

KAYNAKÇA

Aydın, Metin. “John Stuart Mill’in Faydacı Ahlakı”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 15/28, (2013), 143-167.

Bakır, Kemal. *Francis Hutcheson ve Ahlak Duyusu Teorisi*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.

Bentham, Jeremy. *Yasamanın İlkeleri*, çev. Barkın Asal, İstanbul: Oniki Levha Yayınları, 2017.

Bergson, Henry. *Etik ve Politika Dersleri*, çev. B. Garen Beşiktaşlıyan, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

Berlin, Isaiah. "John Stuart Mill and Ends Of Life", *J.S. Mill On Liberty In Focus*, edited By John Gray & G.W. Smith, London And New York: Routledge, (2003), 131-161.

Capaldi, Nicholas, *John Stuart Mill* çev. İsmail Hakkı Yılmaz, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Cevizci, Ahmet. *Etiğe Giriş*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2008.

Cevizci, Ahmet, *Felsefenin Kısa Tarihi*, Ankara: Say Yayınları, 2015.

Donald G. Tannenbaum & David Schultz, *Siyasi Düşünce Tarihi, Filozoflar ve Fikirleri*, çev. Fatih Demirci, Ankara: Adres Yayınları, 2013.

Elmalı, Osman ve Özden, H. Ömer. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, İstanbul: Arı Sanat Yayınları, 2015.

Elmalı, Osman. *George Edward Moore'da Etik*, İstanbul: Arı Sanat Yayınevi, 2007.

Giddens, Anthony, *Modernite ve Bireysel Kimlik, Genç Modern Çağda Benlik ve Toplum*, çev. Ümit Tatlıcan, İstanbul: Say Yayınları, 2010.

Gray, John. "Mill's Conception of Happiness And The Theory of Individuality", *J.S. Mill On Liberty In Focus*, Edited By John Gray & G.W. Smith, Taylor & Francis e-Library, 2003. 190-212.

Güriz, Adnan. *Faydacı Teoriye Göre Ahlak ve Hukuk*, Ankara: Ajans-Türk Matbaası, 1961.

Scarre, Geoffrey. *Utilitarianism*, London And New York: Routledge, 1996.

Hampsher-Monk, Iain. *Modern Siyasal Düşünce Tarihi*, çev. Kollekid, İstanbul: Say Yayınları, 2004.

Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme* çev. Ergün Baylan, Ankara: Bilge Su Yayıncılık, 2009.

Kelly, Laura Rae. *William Thompson And Anna Wheeler: Equality And Utilitarianism In The 19. Century*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Queen's University, Kingston, Ontario, Canada, 2015.

Kymlicka, Will. *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*, çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2016.

Macit, M.Hanifi. “Teleolojik Etik Anlayışın Deontolojik Eleştirisi”, *Kaygı Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 13, (2009), 84-91.

Mill, John Stuart. “A System of Logic Ratiocinative and Inductive”, *Collected Works Of John Stuart Mill*, Ed. J.M. Robson and others, Vol. VIII, Toronto and London: University of Toronto Press, (1962), 795-902.

Mill, John Stuart. *Autobiography*, London: Longmans, Green, Reader And Dayer, 1874.

Mill, John Stuart. *Utilitarizm*, Canada: Batache Books Kitchener, 2001.

Mill, John Stuart, “Essays On Ethics, Religion, and Society”, *Collected Works Of John Stuart Mill*, ed. J.M. Robson and others, Toronto and London: University of Toronto Press, (1962), 369-451.

Mill, Stuart John. *Faydacılık*, çev. Selin Aktuyun, İstanbul: Alfa Klasik Yayınları, 2017.

Özlem, Doğan. *Etik-Ahlak Felsefesi*, İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2015.

Sporupski, John. *Why Read Mill Today?* London: Routledge, 2006.